

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

HAVI FOLYÓIRAT

Megjelenik minden hónapban július és augusztus kivételével. **Felelős szerkesztő:** **Szerkesztőség:** a szerkesztőcímén Cluj—Kolozsvár, Unitárius Kollégium.
Előfizetési ára egész évre belföldön 250 lej; külföldön 300 lej. **Dr. BORBÉLY ISTVÁN** **Kiadóhivatal:** a „Minerva” r. t. címén Cluj—Kolozsvár, Str. Baron Pop (volt Brassai-utca) 5. szám.
TANÁR.

SZÉCHENYI EMLÉKEZETE.

Irta: *Dr. Balogh Arthur.*

Ha történettudósok és társadalombölcselek régi meddő vitája a nagy emberek történeti jelentősége kérdésében nem lenne eldöntve, annak példája, akinek emléke előtt most hálás kegyelettel áldoz az egész magyar faj, a Széchenyi István példája, egymagában elég lenne arra, hogy a soká nagy hévvel tárgyalt vitakérdésre megadjuk a helyes feleletet. Arra a kérdésre, hogy nagy emberek önálló alakító tényezői-e a társadalomban beálló változásoknak, avagy a társadalmi fejlődés valaminő anyagi vagy szellemi determináltságánál fogva bármily prófétai, vezéri színben tűnjenek is ők fel, csak ennek a vak determináltságnak akarattalan eszközei. Az egészében csak újabban felismert és méltányolt társadalmi szolidaritás az egész és a társadalom szoros kapcsolatát és kölcsönhatását mutatja. De az utóbbié általános és állandóan érvényesülő hatás, amely alul minden egyes csak robinzoni étellel tudná magát kivonni. Az egyesnek a társadalom életutjára gyakorolt hatását ellenben már sokkal ritkábban, csak a kiválasztottakban láthatjuk.

Hogy Széchenyi hatással, sőt igen nagy hatással volt korára, ki merné tagadni? Méltán ott áll régtől fogva nagy és nemes alakja ércnél maradandóbban egy egész nép generációinak multa tekintő hálatelt emlékezetében. De egészen bizonyos, hogy Széchenyi a maga nagy egyéni tulajdonságai mellett is csak abban a korban, csak a magyar társadalomnak ama viszonyai közt lehetett azzá, amivé lett. Az a kor kellett, hogy nemzetének prófétája, megváltást hirdetője, az ígélet földjét megmutatója legyen. Azok a viszonyok kellett, hogy a „legnagyobb magyar” legyen.

Ha mindabból, ami nemzetek nagyságát, elismertségét alkotja, a szellemi és anyagi fejlettség elemeiből csak egy vagy néhány hiányzott volna a Széchenyi korabeli magyar társadalomban, ma a magyarságnak ezt a legegyetemesebb célú újjáépítőjét vagy csak úgy, mint éles látású és nagy hatású közgazdászát, vagy mint műveltségbajnokát, vagy mint munkára, kötelességteljesítésre, emberszeretetre, egyforma szabadságra és amit legelőször kellett volna említenünk: mint nemzeti szellemre serkentőjét ünnepelehetnénk. De a korabeli magyarság állami és társadalmi állapotai annyira az általános elmaradottság képét mutatták a nyugaton akkor már kialakulni kezdő modern állami és társadalmi viszonyokkal szemben, hogy Széchenyi jól átgondolt, részleteiben szervesen egybefonódó, szigorú program szerint megállapított tennivalóink szükségképpen a nemzeti élet minden terét fel kellett ölelni, ha célját: hazájának a megérdemelt helyet adni a nemzetek társaságában, elérni akarta.

Hisz voltak előtte és nem is csekély számban, akik megakarták reformálni a magyarság szellemi és anyagi életének egyes irányait. De senki sem volt, aki nem töredékes meglátásokkal, nem töredékes programokkal, hanem az egész nemzeti élet regenerálásának nagy programjával lépett volna fel. Az ő nagy jelentősége éppen abban áll, hogy nem a nemzeti élet csak egy irányának, valamely részletének szentelte erejét, hanem sok tanulmány s külföldi tapasztalatok által szélessé mivelt látókörével a nemzeti élet összes szükségeivel tisztába jöve végezte isteni küldetésésként egyetemes nemzetnevelő, erősítő, újjáépítő munkáját annak az országnak, amely szerinte „nem volt, hanem lesz.” Ő állítja oda nagy célul a nemzeti állam megvalósítását s állapítja meg az e nagy cél elérésére szükséges tennivalókat a nemzeti élet egész területén.

Ezért vallja méltán a legnagyobbnak a kollektív magyar lélek, a magyar köztudat. Az egyetemes nemzetnevelés, a lelki és anyagi téren való általános reform szükségének meglátása és ennek megértetése másokkal is, határtalan hazaszeretete által táplált nem lankadó agilitással végzett nagy munkája magyarázzák a kiváltságos helyzetet, amelyet a magyar élet más nagyjaival szemben elfoglal. Ez teszi páratlanná nagyságát, amelyet a kor többi nagyjai, se Kossuth, se Deák el nem érnek. Ez a nemzeti életet a maga egészében felölelő figyelme és

agitatórius tevékenysége adják okát annak, hogy Széchenyi alakját teljes lehetetlenség lenne csak egy-egy irányú tevékenységéből megrajzolni. Ennek a tevékenységnek egyes irányai csak közelebbi célok s a távolabbi, nagy végcélnek eszközei.

Mert Széchenyinek, mint közgazdásznak, mint politikusnak, mint miveltségre és nemzetiségre serkentőnek egy és ugyanaz a cél: az egyetemes nemzeti élet színvonalának emelése lebegett szemei előtt. Ez a nagy végcél a nemzet nemzeti nagysága („szabadság és felemelkedett nemzetiség”), a szellemi és anyagi előhaladottság egyes formái ennek csak eszközei.

Akadémia, társaskörök, lóversenyek, Lánchid, Dunagőzhajózás, Vaskapu, Tiszaszabályozás és a többiek ennek a mindent magában foglaló centrális gondolatnak csak kisugárzásai, csak az egyetemes, nagy cél megvalósításának alkalmai. Mert „a tiszta szándékuak nem lóversenyzésre, de arra, mit az eszközöl t. i. egyesülésre” néztek, az egyesülés pedig emeli a nemzeti élet magasabb színvonalára törő erőfeszítést. Megmondja a Világ-ban, hogy a nyereséget, pénzt és életkellemeket csak egy magasabb cél eszközeinek kívánja tekinteni. Valóban csak ha a nagy végső célt és a Széchenyinél uralkodó erkölcsi erőket figyelembe vesszük, leszünk képesek megmagyarázni azokat az ellenmondásnak tűnő jelenségeket, amelyek tragikus végű pályája folyamán mutatkoznak és amelyek első tekintetre alkalmasnak tűnhetnek arra, hogy végeredményben nagyon is harmonikus, nagy alakjának egyes részeit a homály sűrű ködébe burkolják.

Széchenyi nagyságát csak úgy tudjuk megállapítani, ha mindenek előtt nemzeti szempontból való jelentőségével tisztába jövünk, azután pedig azt vizsgáljuk, hogy felfedezhetők-e alakjában e mellett az általános emberi nagyságnak multhatatlanul megkívántató elemei. Minden részletesebb taglálást megelőzve megállapíthatjuk, hogy vajmi keveset találunk az emberiség nagyjai között, akiben a speciális nemzeti nagysághoz megkívántatók az általános emberi szempontból vett nagyság kellékeivel oly gazdagon, egymást oly nagyszerű öszhangban kiegészítve egyesülnének, mint ezt Széchenyinél láthatjuk.

Nagy jelentősége nemzeti szempontból mindenek előtt abban áll, hogy ő rázta fel a magyar nemzetet abból a dicső multból táplálkozó optimista illuzióból, amely azt hitte, hogy ha eddig el nem pusztult annyi vész és megpróbáltatás után

a magyar, eddigi állapotában megmaradva is képes lesz megállni helyét ezután is. Ő rázta fel abból a tévhitből, hogy a szellemileg és anyagilag egyaránt hátramaradás, káros intézmények nevetséges magasztalása, kis privilégiumok bálványozása mellett a jövőben is meg lehet élni. Ő nem azt vallotta. A Darwin-féle létért való küzdelem törvényeinek egyikét több mint három évtizeddel megelőzve vallotta az alkalmazkodás feltétlen szükségességét a nemzeti életben, mert „minden időnek megvan a maga kelléke.” Ha Darwin azt mondta később, hogy a faj fenmaradásának feltétele a létért vívott küzdelemben a környezethez való alkalmazkodás, mert az erre nem képesek kipusztulnak, Széchenyi fennen hangoztatta, hogy a magyar nemzetnek alkalmazkodnia kell az idők követelményeihez, ha helyét az európai népek sorában méltón be akarja tölteni. Tisztán látta, hogy az alkalmazkodás törvényét uralja minden élőlény „alkalmazkodva átalakulni, vagy anélkül eltűnni: egyetemes szükség-szerűség” (Le Bon) és egy népnek okvetlen hanyatlania kell, ha berendezése tulmerekv ahhoz, hogy meghajoljon a lét új feltételei előtt. Tehát a magyar nemzetnek is korszerűen át kell alakulnia, ha fenn akar maradni, de a nemzeti jellem és öntudat megtartásával.

Senki nálánál szebben nem figyelmeztette a magyar faj történeti hivatására. Amiket e részben mond, minden igazi magyar embernek könyv nélkül kellene tudni és lelkében naponta imádságos meggyőződéssel utána mondani, oly páratlan szépséggel fejezi ki a helyesen felfogott nemzetinek és az általános emberinek kapcsolatát. Azt a tudományos igazságot, amit sokszor, így főleg a forradalom előtti francia felvilágosodás idején egészen figyelmen kívül hagytak, hogy az emberiség fejlődése csak az egyes nagyobb embercsoportoknak sajátos nemzeti jellemeket mutató, serény munkája révén érhető el, mert az általános emberi se egyesben, se népekben a valóságban nem rögzítődik. „A magyar népnek — ezek örökké emlékezetes szavai — nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni Európában ázsiai bölcsőjében rejtőző, eddigelé sehol ki nem fejtett, sehol érettségre nem virult sajátságait. Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni és szep-lőtlen minőségben kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, vég-céljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni, — ez a föladat.

Hivatásunk nem csekélyebb, mint a világot egy új nemzettel gazdagítani meg.” A végcél tehát az emberiség haladása a nemzeti fejlettség által és egy új nemzettel akarja gazdagítani az emberiséget, ami a „Magyarország nem volt, hanem lesz”-nek megkapó parafrázisa.

Széchenyi volt az, aki a háromszáz éves küzdelmében kifáradt, a Rákóczi-kor óta nagy célok nélkül tespedő magyar nemzetbe lelket öltött, neki ideált tűzött. Nemcsak maga volt mélyen áthatva a meggyőződéstől, hogy nemzetére szüksége van az emberiségnek, hogy hely illeti meg a népek társaságában, nemcsak maga hitte rendületlenül, hogy nemzete kellő erőfeszítés mellett képes is felküzdeni magát megillető helyére, hanem igyekezett ezt a tudatot és hitet minden magyar lelkébe beleplántálni kiirthatlanul. Képes is volt erre és ez adja hatásának titkát. „Merjete nagyok lenni!” — kiált fel biztatólag, lelkesedést öntve, hitet teremtve, munkára hiva.

Mennyi sokoldalúsággal látott a nemzeti ujjáépítés nagy munkájához!

A társadalomkutató rideg meglátásával, a proféták szent hitével és hivatottság érzésével, a nagy reformátorok elszántságával és szívósságával, a vezér lendületével és bátorságával. Érzi, hogy „sokak élete.” Ha más nem, ő fogja megvetni a nemzet egykori fényének alapját. Ha megnyirbálják szárnyát, lábán fog jární, ha lábait levágják, kezein fog jární és ha ezeket is kitépik, hason fog csuszni. „Akszioma tisztaságban” látja nézetei helyességét és meg van győződve, hogy a jövőnek neki fog igazat adni.

Ha sikerei voltak, aminthogy voltak a sok akadály mellett is, amelyeket az elfogultság, kishitűség, minden üdvösséget a Corpus Iuris-ban feltalálni vélő maradiság gördített új honfoglaló utjába, ily arzenálja mellett a lelki felkészültségnek a sikereken nem csodálkozhatunk. Igaz, hogy az európaszerte felébredt nemzeti érzés kedvezett terveinek, a magyar faj elmaradottságát, a haladás szükségét nem lehetett tagadni. De mégis mi lett volna nagy célkitűzéseiből, terveiből az ő fanatikus hite és tettekre vágyó, lánglelkű elhatározása nélkül?

Minden egyéb érzésének két hatalmas akkumulátora, minden tenni akarásának két kiapadhatlan forrása: lángoló hazaszeretete és felülmulhatlan nemzeti érzése. Jól tudta, hogy egyik nélkül sincs nemzeti lét. „Az a nemzet létezik mint ilyen

valóban s emelkedik folyton magasabbra, melynek lehető legtöbb fia él hű kebelével a honért.” Hazáját — „minden hibáival is” szereti és meg van győződve arról, hogy „a munkáságnak legnagyobb rugója a honszeretet”. „Mindazt, amit tettem, azért tettem — írja a Keleti Népé-ben — mert magyar vagyok.”

Minden szavában és tettében egy vezérli: hazájának használni. Társul mindenkivel, támogat minden pártot, ha csak ezt a célját elérni reméli. Ezért vállalt hivatalt az adminisztrátori rendszerben és az első felelős kormányban egyaránt, bár ezzel csakhamar ellentétbe kerül a dinasztiaival szemben való magatartás kérdésében, — olaszországi segély — még inkább Kossuth-tal szemben elfoglalt álláspontja következtében.

Másik nagy mozgató ereje nemzeti érzése. Erősen sürgeti a szellemi haladást. De azért azt mondja, hogy ha választani kell a magyar jelleg és a nagyobb műveltség között, az előbbit választja. Az a gazdagodás nem kell neki, amely a nemzetiiséget veszélyezteti. Egyáltalán az alkotmányos szabadság mellett a „felemelkedett nemzetiség” az a kutfő, amelyből mindennek folytnia kell, mert „nemzetiség nélkül zagyvalék nép lennénk”.

Egyetemes, nagy céljának megfelelően állapította meg programját is, amint ez nagy szellemének hármaskönyvéből: a Hitel, Világ és Stádium-ból kivehető. Tette pedig ezt olyan tervszerűséggel, aminőhöz hasonlót a nagy reformátoroknál is ritkán látunk. Ha Napoleon, saját bevallása szerint, gyakorta nem tudta, hogy mely cél felé törekszik, Széchenyi ezzel nagyon is tisztában volt. És tisztában volt egész programjával is, nemcsak a tennivalókkal, hanem ezeknek sorrendjével is. „Eldönthetlen bizonyossággal” jelenti ki, hogy semmit sem tett rögtönzésként, vagy pillanatnyi felhevülés következtében, hanem minden lépését és tettét előre kieszelt, messzeható terv diktálta.

Minden haladásnak szellemi alapon kell nyugodnia, vallja; de minthogy úgy az egyes embernél, mint a nemzetnél a szellemi és anyagi lét szorosan kapcsolatos s a lélek hatalma is a test épségétől függ, a szellemi haladást is csak úgy lehet elérni, ha az anyagira sulyt fektetünk, mert „a szegénység ehetetlené teszi az értelem és az erkölcsiség fejlődését.” Ezért a vagyonosodás ép úgy a lét vagy nem lét kérdése, mint a műveltség és az erkölcs. Nemzeti államra kell törekedni, de ez csak szellemi és anyagi előrehaladottság és erkölcs mellett

érhető el. Jelszavát: „magyarosítani s egyesíteni” részletesebben kifejtve a Világ-ban, leszögezi, hogy a magyarosítás alatt nemcsak azt érti, hogy népe mindenben, első sorban nyelvében magyar, hanem értelmileg és erkölcsileg is előbbrevaló legyen. Mindháromra egyaránt kell törekedni, mint a Kelet Népé-ben mondja: „nem az éljen hajhászatával, hanem mindennapi okos, rendes hangyamunkával.”

Közjogi, kulturális és anyagi reformok egyaránt szükségesekek. De mert szerinte a nemzet megfelelő szellemi és anyagi megerősödését feltétlenül követni fogja a politikai szervezet megfelelő reformja, elsőséget ad a közjogi reformokkal szemben a másik kettőnek. A közjogi követelések előtérbe tolását, mielőtt a nemzet gazdaságilag megerősödött volna, faltörő politikának nevezte. Politikájának szerves összefüggését, a mindennek felett uralkodó végcélnek soha szem elől nem tévesztését, minden szükséges szempontot átfogó messzelátását azonban nagyszerűen mutatja épen az, hogy bármely téren mozgó reformkövetelésénél annak a nemzeti élet egyéb irányjaival való összefüggését, a nemzeti élet különböző irányainak kölcsönhatását is állandóan figyelembe veszi. Ez csak a valóban nagy koncepciójú országalakítóknak sajátja.

Ezért száll sikra különös hévvel azoknak a közelebbi céloknak érdekében, amelyek a nemzeti élet minden terén a nagy cél megközelítésének egyaránt eszközei. Így az erők egyesítése nála nemcsak a nagyobb gazdasági erő kifejtés célját szolgálja, hanem az erők egyesítésének kívánásánál a társadalmi osztályok közt a fenálló intézmények által fentartott elkülönülésnek, a megyék egymástól elszigeteltségének megszüntetésére egyaránt gondol.

Széchenyi egész politikájának egy a végcélja, ennek megfelelők vezérelve és módszere. Végcélja a magyar nemzetben rejlő értékes erőknek a lehető legnagyobb mértékben való kifejlesztése, elve az emberi és polgári létet megadó, a minden irányú munkakifejezést lehetővé tevő, társadalmi tagoltságot megszüntető szabadság. Módszere a mérsékelt, lassú, fokról fokra való haladás.

Különösen közjogi politikájában tartotta ez utóbbit szem előtt. Nagyon jól tudta, hogy Magyarországnak az uralkodóházzal s ennek többi országaival való viszonyában nemcsak a Corpus Iuris paragrafusai számítanak, hanem legtöbbször

ezeneken még túlmenő sullyal a tényleges erőviszonyok is. — Tisztában volt azzal is, hogy a magyar nemzetnek ugyan mindent meg kell tennie alkotmányos szabadságának fentartására s állami szervezetének korszerű kiépítésére, de viszont nem szabad az államéletére ható amaz erőkkal szemben túlzásba mennie, mert nemzetiségének megerősítése nélkül úgysem vivhat ki minden kívánatos eredményt.

A megrázkodtatások nélküli átmenetnek döntő szempontul elfogadása és a legfőbb nemzeti érdekek minden elvi követelmény fölé helyezése magyarázza meg azokat a hézagokat, illetve ellenmondásokat, amelyeket közjogi politikájában találhatunk. A modern jogállam minden egyéb követelményének felsorakoztatása mellett sem számol a kimondott elv következetes alkalmazásával egyes kérdéseknél, ha azt a nemzetre veszélyesnek találja (a jobbágyság teljes megszüntetése, a zsidók emancipációja). Nem látja opportunusnak a dinasztiaéhoz való viszony feszegetését sem, mert amint az a meggyőződése, hogy a kormánnyal szembeni folytonos ellenzékieskedés célhoz nem vezethet, úgy nincsen kétsége az iránt sem, hogy a nemzetnek jó viszonyban kell lenni uralkodójával, mert különben egyikökre se számíthat haladási törekvéseiben. Ez a nemzetföltése magyarázza meg a liberális és konzervatív elemeknek sajátságos vegyülékét politikájában. De nemzete érdekében nem habozik következetlenné lenni. Nemzeti érzése magasabban áll liberálizmusánál. És az, hogy olykor nem vonja le végig a modern jogállam követelményeit, mégsem másítja meg azt a tényt, hogy a tizenharmadik század végétől kezdve életre kelt szabadságeszmékből a modern jogállam megalkotására nézve előálló követelményeket ő állította fel a nemzeti haladás elengedhetlen feltételeként. A szabadság és modern haladás érdekében merészen szembeszállt az u. n. sarkalatos törvények változhatlanságának a Corpus Iuris-ban lefektetett elvével, mert a változhatlan törvényekben inkább bilincseit, mint alapjait látta a szabadságnak. Általános nagy szabadságszeretetének és alkotmányos érzékének klasszikus megnyilatkozása Blick-je, amelyben Bach-ot és rendszerét nála szokatlan szenvedélyességgel, szabadjára eresztett keserőséggel ostorozza.

Liberálizmusát nem lehet tagadni, hisz nemcsak a vallás terén az abszolút liberálizmust vallja, nemcsak közjogi kérdésekben, hanem a gazdaságiakban is az egyén szabad erő-

kifejtése mellett foglal állást. A munka szabadsága közjogi és gazdasági politikájának egyik főkvánalma. Gazdasági liberálizmusa épen annyira megy, hogy ennek olykor káros hatásait sem veszi észre. Így akamatlábnak törvény által való meghatározására azt mondja, ha földével mindenki annyit nyer, amennyit nyerni tud, mindenkinek pénzével annyit szabad nyerni, amennyit nyerni képes (Stádium).

Ellene van a leghatározottabban a tudatlan tömeg uralmának, az alulról való vezetettségnek és a köztársaságok eddigi próbáiról azt tartja, hogy azok intelligencia hijján maradtak sikertelenek. De épen nem ellensége a népnek, már meleg emberszeretete is kizárta ezt. Nevelni kell a népet, de aztán ahhoz is hozzászoktatni, hogy a maga lábán járjon. Képviselket követel a nem nemesek számára is úgy a megyékben, mint az országgyűlésen és ezeknek birtok- és hivatalképességét kívánja.

Politikai rendszerének kimagasló pontjaként kell említenünk nemzetiségi politikáját. A nemzetiségi eszmének európa-szerte felébredése a magyarországi szlávok és románok közt is éreztette hatását és ennek a magyarságra való jelentőségét elsőnek ő ismerte fel. Politikáját ebben a kérdésben is úgy a felébredt nemzetiségi érzet lélektani alapjának meglátása, mint az európai viszonyoknak ismerete által nyújtott felemelkedett, tág látókör és saját nemzete helyzetének ismerése diktálják.

Neki nem hazafiság, ellenkezőleg, hazájának veszedelme a más nemzetiségűek lenézése, minden irántuk tanusított türelmetlenség. Nem ezek, nem erőszak, hanem csak szeretetreméltóság és rokonszenygerjesztés lehetnek a megoldás eszközei, mert „a legkislebb erőszak is ellenhatást és egyetlen igazságtalanság ezer megbosszúlót szül”. Az erőszak csak magának ássa sírját. Bizonyára olyan vezérelvek, amiket nem ártana figyelembe venni a mai megfordított helyzetben az illetőknek. Csak az erkölcsi felsőbbség arathat sikert a más nemzetiségűekkel szemben, beolvasztó ereje csak a civilizációnak lehet és amit magunknál megbecsülünk, azt tiszteljük másoknál is. Mindez lényegében megegyezik a Deák nemzetiségi politikájával, amely pragmatikus kifejezését a magyar nemzetiségi törvényben találta.

Társadalmi politikájában is már korán oly alapigazságokat találunk, amelyeket csak az újabb kor társadalmi politikája ismert fel és karolt fel teljesebben. A társadalmi politikában a Bentham-féle utilitárizmus álláspontjára helyezkedve azt vallja,

hogy a lehető legnagyobb számú ember lehető legteljesebb boldogságára kell törekedni. Ennek egyik fő eszköze a társadalom általános nevelése. A törvényeknek a tehetetleneket kell pártolni, mert a gazdasági jólétben levők már úgyis kedvező helyzetet élveznek. Igazságosság, emberszeretet, az ember megbecsülésének elve vezérlik társadalmi politikájában is.

Széchenyi úgyszólván az utolsó órában jött. Megállapításai igazak, reformsürgetései a nemzeti élet akkori hiányai tekintetében a legnagyobb mértékben indokoltak voltak. De írásait olvasva, meglep bennünket tanításának nagy erkölcsi alapja is. Politikájának végcélja „az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátosságait megőrizni, szeplőtlen minőségében kifejteni”. Ezért magyarság, szellemi, erkölcsi és anyagi műveltség nála egy. Mindegyiknek megvannak a maga további követelményei. Így a nyelv művelése azért oly fontos, mert ha a magyar nyelvért veszti, létét is veszti. De mindezek mellett bámulnunk kell azt az erős erkölcsi alapot, amelyen Széchenyi egész tanítását felépíti. Mert az erkölcs nála az egyéni, társadalmi és állami életnek egyaránt alapfeltétele. Tudta, hogy lelki megújulás, erkölcsi nevelés kell, mert e nélkül semmiféle reform nem lehet hasznos. „Minden reformot — mondja — az embernél és különösen önmagunknál kell kezdeni.” Ez az erkölcsi alap is szervesen kapcsolódik be egész reformátori rendszerébe. Az ország nagyságának feltétele a nemzetiség. Ennek a műveltség. De a műveltségnek etikai alapon kell nyugodni. Önismeret kell tehát, mert ez mindig javít, munka- és kötelességteljesítés, igazságosság, becsület, emberszeretet, mások megbecsülése, nemcsak jogok követelése, hanem terhek és áldozatok vállalása. Különösen a kötelességteljesítésre int, mert „nemzetnek erénye s fensőbbsege csak annyiban van, amennyiben lehető legtöbb egyes tagja betölti saját helyét férfiasan és szeplőtlenül”.

Egész társadalmi és állami politikája ezen épül fel és reformjainak követelésében nemcsak az a szempont vezérli, hogy azok megfelelnek a kor követelményeinek, a nemzetfejlődés igényeinek, hanem hogy azok megfelelnek az igazságosságnak, mi mellett egyedül lehetséges minden társadalmi haladás. „Az ország mechanikáját — mondja — annak morális kifejtése elébe tenni annyi, mint az Abc-t nem A-nál, hanem Z-nél kezdeni.” „A törvény filozófiája a jót pártolni, a rosszat sújtani.” Az általános szabadság, a jogegyenlőség nemcsak azért szükséges,

mert a nemzeti fejlődés érdeke követeli ezeket, hanem mert „Hunnia minden lakosának polgári életet adni” az emberi méltóság elismerésének posztulátuma. A közteherviselést nemcsak a politikai és gazdasági szempontok, hanem az egyenlő kötelességteljesítés és igazságosság etikai elve is követeli. Viszont a jobbágyok teljes felszabadításában jogfosztást lát a nemeséggel szemben, ami szerinte az igazságossággal ellenkező. Az urbéri tartozásoknak kárpótlás nélküli eltörlését a legnagyobb igazságtalanságnak tartotta.

Egész liberálizmusa etikai megalapozású, az ember természettől, való jósága és az a gondolat képezik alapját, hogy a szabadjára hagyott emberi szellem a jót végül is megtalálja. Ha az arisztokratikus elv mellett foglal állást, ezt ott látja érvényesülni, ahol egyedül az ész, igazság s erény Istenei parancsolnak (Stádium). És bár arra utal, hogy „ami a legnemesebb, az rövid idő múlva a leghasznosabb is”, bár azt mondja, hogy az emberek önérdekére kell utalnunk, az önérdekre, hasznosságra utalás csak az emberi gyöngeségre számított fogás, amely mögött lényegként ott van az erkölcsi, szociáletikai érték. Ezt folytatni lehetne még nagyon sok példával. Nagy szívének és ember szeretetének megható bizonyítéka a misera plebs contribuens, a jobbágyság érdekében való lelkes síkraszállása, amelynek a Stádiumban kifejtett „tizenkét törvény” ékes bizonyítéka.

Nemzetét szunnyadásából felrázó, az élet egészen új perspektíváit mutató, szóban és tettekben nyilvánuló tevékenysége erős visszhangot keltett az anyaországától a bécsi hatalom által elszakítva tartott Erdély közszellemében is.

Erdélynek nemcsak politikai viszonyai voltak elütők a magyarországiaktól, a három nemzet területi autonómiájánál és a négy vallásfelekezet személyes rendszerű autonómiájánál fogva, hanem társadalmi viszonyai is különböztek abban a lényeges pontban, hogy két nemzetének területén a sajátságosan alakult földbirtokrendszerrel fogva a jobbágyság intézményesen nem volt bevezetve és egyáltalán még a nemesi kiváltságok korában is alig voltak a nagy földbirtokon alapuló osztálykülömb-ségek. A székely és szász nemzet földbirtokrendszere teljesen demokratikus volt. A három nemzet uniója nem engedte meg a fejedelmi és oligarchikus önkényt. Így itt a demokratikus és liberális eszméknek nem volt akadálya. A magyar nemzeti szellem itt nem szorult erősítésre, hisz éppen ez volt az, amely

Erdélyt úgy másfélszáz éves önálló állami léte idején, két fronton, a törökkel és a germanizálással szemben állandóan vívott harcai közepette, mint később is fenntartotta. Erdély kulturális életét illetőleg elegendő, ha Kazinczynak itteni utazásáról írt Erdélyi leveleit olvasgatjuk. Tudjuk, hogy a magyar műveltség némely terén (állandó színház) a kicsiny Erdélyé az elsőség. Két tekintetben azonban semmiben sem különbözik a kép Erdély és Magyarország között: anyagi tekintetben Erdély is hátra van maradva és a szabad fejlődést a közjogi sérelmek áradata itt is akadályozza.

Széchenyi, mint láttuk, a társadalmi, gazdasági reformokat elébe helyezte a közjogiaknak. Erdély vezéreibei a megfordított sorrendet látták helyénvalónak. Erdélynek 1811 óta nem volt országgyűlése, az azóta eltelt időt a kormánynak Bécsből diktált törvénytelenégei és erőszakosságai töltötték ki. Hatalmas ellenzék támad, amelynek vezéralakja, Wesselényi, Széchenynek hűséges társa nemcsak külföldi tanulmányutain, hanem egy darabig politikájában is. Ezt az alkotmányos szabadságot, korszerű reformokat kívánó ellenzékot ugyanaz a szellem hatja át, amely a század harmadik évtizedének közepétől kezdve Magyarországon mindinkább tért hódított és amelynek megteremtésében Széchenyinek osztályrésze volt. Különösen a jobbágy-ság helyzetének javítását illetőleg Wesselényi és Teleki Imre egyenesen a Széchenyi hatása alatt állanak.

Annak a gunytűzésnek, amelyet a sors gyakorol olykor a legjobbat akarókkal, klasszikus esete a Széchenyi és Wesselényi viszonyának disszonánssá alakulása. Gyermekkori barátság fűzi őket össze, együtt határozzák el 1820-ban, hogy kerüljön bár életükbe, ők ketten fognak lesülyedni nemzetük felemelésére mindent megtenni, ha más erre a nagy feladatra nem vállalkozik. Vállvetve küzdenek együtt egyideig, nézeteik annyira megegyeznek, hogy Wesselényi, amikor a Hitelt kézhez kapja, úgy találja, hogy ő csak „újra dadogja”, amit Széchenyi oly ékesen tud elmondani. A nemzetiségi kérdésben, amelynek Széchenyi után Erdélyben Wesselényi az éles meglátója, nézeteik a legtöbb pontban megegyeznek. Wesselényi is azt vallja, hogy csak kulturális fölényt és nem erőszakot lehet e mozgalommal szembehelyezni. Későbbi főrendi javaslata ennek bizonyítéka. És mégis, mindinkább elválnak egymástól, amint Széchenyi úgy látja, hogy Wesselényi „veszekedni és ujjat akar

húzni a kormánnyal — gyöngeségünk közepette”, hogy „egy szomorú darab hőse akar lenni” és mind szorosabbnak látja a Wesselényi és Kossuth közti összeköttetést. És elválnak, hogy az élet közös szomorúságában találkozzanak. Széchenyit a két-ségbeesés örületébe kergeti nemzete elveszettnek hitt sorsa, Wesselényi pedig „polgári halott” lesz a hatalom üldözése következtében és a vakság szomorú óráiban a forradalom küszöbén kénytelen beismerni, hogy nem neki, hanem Széchenyinek adtak igazat az események.

De nemcsak egyes kiválókra, a vezérekre, hanem Erdély egész társadalmára, közszellemére is erős hatással volt Széchenyi működése. Monumentális nagy alkotások se a szellemi, se az anyagi élet terén nem támadtak ugyan ennek nyomán. De azért szavai visszhangra találtak. A magyar főváros után Marosvásárhelyen, Nagyenyeden alakulnak meg az első társas körök.

Széchenyi nagy alakja előtt méltán hajol meg az erdélyi magyarság kegyeletes emlékezése is, mert a múlt század elején itt lábra kapott demokratikus és liberális közszellem, bár az európaszerte útban levő reformmozgalmak nem hagyták érintetlenül, legközvetlenebbül mégis a Széchenyi korszerű nemzetregenerálási programjából táplálkozott.

Széchenyi egész politikájának kiváló jellemzője a mérsékelt, fokról-fokra való haladás kívánása. Tehát reform és nem radikalizmus. Irtózik a nagy megrázkódtatásoktól, a forradalmi átalakulástól, mert attól egyenesen társadalmilag annyira tagolt, amellet a dinasztiaival szemben hatalmilag kedvezőtlen helyzetben levő, tehát mindenképen gyöngé nemzetének létét féltette. Ez adja nyitját azután a Kossuth-tal való későbbi nagy antagonizmusának. Ez tereli életét mindinkább az elhagyatottság által is táplált meghasonlás útjára, amely tragikus végéhez vezet. Ide iktatódik be talán egyetlen, de mindenesetre nagy tévedése.

Ő, aki annyit emlegeti a „változatlan természeti törvények”-et, a természet törvényeihez való közelítés szükségességét, aki a társadalom terén is a természet törvényeinek teljesítését sürgeti, a magasabb fokra való fejlődésben, tehát a haladásban is természeti törvényt lát. Ez a fejlődés csak nemzeti továbbfejlődés és csak alkalmazkodó, fokról-fokra menő lehet. Széchenyi azonban nem számolt azzal, hogy ha a társadalom fejlődési törvényeit bizonyos fokig hasonlóknak vesszük is a természeti fejlődés törvényeivel, az ember lelki erői, mint magukban is önálló

ható tényezők, ennek a fejlődési folyamatnak homlokegyenest ellenkező fejlődési tempót diktálhatnak az alkalmazkodó, fokról-fokra menő fejlődéssel szemben.

Mérsékelt haladási politikájában teljesen egyezik Deákkal, aki közel két évtizedes nagy alkotmányharcának tartama alatt szintén mindig azt hirdette, hogy a nemzet ne legyen elbizakodott s csak az elérhetőért küzdjön. Ez a taktikában való meg egyezés volt az mindenestre, ami a „legnagyobb magyart” a „haza bölcséhez” közelítette, bár ezen túl nem volt vele egészen kibékülve, félt szerinte az államférfi hátrányára túlságosan kifejlődött szigorú jogászkodásától. Egészen elválik Kossuth-tól, aki vele szemben a politikai és nem a társadalmi reformoknak adta az elsőséget és akinek agitatórius működését vészthozónak tekinti.

Széchenyinek, aki mindenben, még a nyelvterjesztésben is mérsékletet kívánt, akinek fő elve volt, hogy semmit túlzásra vinni nem szabad; összetörésre ítélve kellett látnia aztán, hogy az idők változtak. A nemzet nem hibáit korholó, javulásra intő gyámot, hanem erényei magasztalásával megnyerő vezért kívánt. Látnia kellett, miként megy setét jóslata a teljesedés felé, hogy bekövetkezett az idő, amikor nem észokok, hanem az érzések és szenvedélyek lesznek úrrá és nemzete feltartóztatlanul rohan előre az uton, amelyet ő lejtőnek látott, az általa annyira rettegett társadalmi és nemzeti megrázkódtatás felé. Aki egész életét nemzete felvirágoztatása munkájának s a dinasztiaival való egyetértés fenntartásának szentelte, már elébb is azt kellett látnia, hogy egyik oldalon se tudta elérni azt, amire törekedett. Bécs nem bízik benne, itthon sokak kicsinyes bírálata csak a fáját lenéző különcöt látta benne. A nemzet nem ügyelt többé szavára és látnia kellett, miként teljesül be jóslata, hogy vér fogja előnteni a hazát s népfajt a népfajt fogja gyilkolni; látnia kellett, amitől mindig óva intette nemzetét, hogy ez szembe fordul uralkodójával.

Titáni munkájában párt sohasem állt a háta mögött. Legszebb, leggyakorlatibb eszméje mellett is csak lassan mozdultak meg az emberek. Sorban hagyták el korábbi csodálói s amikor Kossuthtól a szereplés mezejéről való letünést követeli, a megmaradtak is elhidegülnek tőle. Ilyenformán mindinkább a magárahagyatottság ridegségét kellett éreznie. Aztán elkövetkezett Döbling, a tizenkét éves megsemmisítő önmarcangolás a

„füstbe ment élet” felett és a tragikus vég. Széchenyi sorsát nemcsak az teszi tragikussá, hogy összeütközésbe került az uralkodóvá vált áramlattal, hanem még inkább az, hogy nemzetföltétele azokkal állította szembe, akik éppen az ő eszméinek voltak folytatói, amivel megpecsételte elszigeteltségét.

És mi idézte elő tragikus sorsát? Az, hogy ő, aki a társadalmi és nemzeti alkalmazkodásban természeti törvény parancsolta szükségességet látott, nem vette észre viszont azt, hogy a létért való küzdelemnek a nemzetek életében olykor erőszakos kitörésekre kell vezetni, a fejlődést akaró és gátló törekvések vitájának nyers erőmérkőzéssé kell válni, mihelyt a fejlődésre törekvést erővel akarják útjában megállítani. Aki különben oly éles szemmel látta a társadalmi fejlődés törvényeit, nem vette figyelembe, hogy az eszmei forradalom nálunk is megindult már a század elején és nem lehetett megakadályozni, hogy a nemzetnek az a tettekre készsége, amelyet éppen ő hívott életre önbizalmat keltő, nagyra törekvést kívánó agitatórius működésével, ha kell, más, mint békés uton találjon érvényesülést. Nem látta a szintén természeti törvényt, hogy a nemzetben felgyülemlett energiamentisítség robbanékonyra sűrítetheti a neki szegzett merev ellenállás s annak, ha az ügy igazán kívül egyébre nem néző agitáció oly hatalmas szikrákat csíhol ki a hideg számítás és okosság helyét rohammal elfoglaló szenvedélyekből, mint éppen akkor, előbb-utóbb fel kell lobbanni.

Enneka mindenét hazájának áldozó, a népszerűséggel nem törődő, sőt azt mintegy félő, csak a köznek használó, önmagának sikertelen életnek láttára valóban lehetetlen el nem ismernünk, hogy Széchenyi István a legnagyobb magyar. Aki egyetemes programját adta a felemelkedésnek az általános hátramaradottság közepette, aki hitt, bizott és hinni, bízni tanított, aki azt hirdette, hogy „a jövődönék urai vagyunk”, amikor még a költő is azt sirta bús lemondással, hogy „multadban nincs öröm, jövődben nincs remény”, aki nemcsak lelkes szóval igyekezett felrázni, hivatásának tudatára ébreszteni nemzetét, hanem a szónál jobban beszélő tettek propagandájával járt elől, — ha ő nem, ki érdemelne meg, hogy a legnagyobb magyar-ként tisztelje minden idők magyarsága?

Valóban csak a lázálmas önmarcangolás kínja adhatta ajkára a „füstbe ment élet”-et. Hisz annál hasznosabbat, termékenyebbet nemcsak alkotásait, hanem a nemzet közszelle-

mének páratlan gazdagítását, etikai nevelését tekintve nem látott a magyar glóbusz soha. Hisz dunai sziklák repesztésénél nagyobb feladat volt a nemzeti közöny gránitfalát ledönteni, vizek szabályozásánál nagyobb a nemzetet a serény munka és kötelességteljesítés útjára terelni. Nevét nagy anyagi alkotások egész sorozata teszi örökre feledhetlenné, de még nagyobb szellemi és erkölcsi öröksége.

A vak abszolútizmus egyik kabinetalakja: Metternich gúnyos élcelődéssel mondotta a dunai hajózás körüli lázas munkájára célozva: „Széchenyi gróf azt képzei, hogy ő fedezte fel a Dunát.” Hát igen, a Dunát a Vaskapu-szabályozás által ő fedezte fel. Amint a Tiszát is, amelynek szabályozása több mint 5 millió hold termőföldet adott, ő fedezte fel. Amint a szellemi és anyagi előrehaladás mellőzhetetlen feltételét képező sok más is ő fedezett fel s amint egyáltalán ő fedezte fel hívő és bizó lánglelkének egész káprázatos elképzelésében azt a Magyarországot, amely „nem volt, hanem lesz”.

Széchenyi nemcsak soha igazán népszerű nem volt, de az utókor sem tanusította mindenben azt az elismerést vele szemben, amelyet megérdemelt. A közvéleményt és közelmérést az ő hideg, higgadt, számító szelleme helyett a Kossuth izzó szenvedélyű agitatórius lelke ejtette meg. Pedig sok reformnál, amelyet a köztudat ez utóbbinak nevével kapcsol össze, határozottan Széchenyié az elsőség. A jogegyenlőségnek csak az 1848-ik évi törvényhozás által megvalósított követelményei már a Hitelben ki vannak fejtve. A parlamentáris kormányról is sokkal tisztább felfogása volt Széchenyinek, mint Kossuthnak.

Méltán a „legnagyobb magyar”. De ha emellett figyelembe vesszük, hogy a nemzetinek és az általános emberinek kapcsolatát ő olyan tisztán látja, mint kevesen a nagy gondolkodók sorában is, ha végül figyelembe vesszük, hogy Széchenyi jellemében is a lelki kiválóságok ritka nagy számban egyesülnek, akkor nem habozhatunk megállapítani, hogy benne nemcsak a legnagyobb magyart kell ünnepelnünk, hanem történelmi alakja oly nemes vonásokat egyesít magában, amelyek az általános emberi nagyság elemei.

Nem zseni ő, több annál, mert a zseniben a bármily fényes egyéb tulajdonságok jellembeli gyarlóságokkal egyesülhetnek. Széchenyi több mint zseni, igazi nagy ember ennek minden kellékeivel. Jellembeli nagyságára elég rámutatnunk arra a buzgó-

ságra, amellyel politikai ellenfelének: Wesselényinek segítségére siet, amikor azt a hatalom üldözőbe veszi.

A tűnő idők távlatában nagyságában csak nyerő, útmutató, nagy alakja marad ő minden idők változásain át a politikai határok által elválasztható, de szellemi egységében soha meg nem bontható magyar fajnak. Ha — amint közelebbről a legnevesebb magyar publicista, a 83 éves Rákosi Jenő panaszkolta — a Széchenyi országában a magyar most egy kissé nagyon is elszakadt magától, megszakadt szellemi jogfolytonossága, a magyar lélek mintha elveszett volna s a levegőben kóvályogna, erre nem lehet hathatósabb gyógyszer a Széchenyi szelleméhez való visszatérésnél.

Feltétlen tiszteletet, elismerést követelő, nagy alakja lesz ő mindig az egyetemes emberi fejlődés történetének is.

De utat mutató példaképen kell állania különösen mi előttünk, akiket a történet sorskerekének új fordulása új állami keretek közé utalt, hogy új helyzetben keressük további boldogulásunk feltételeit. Sokat, nagyon sokat tanulhatunk mi is Széchenyitől. Hisz ő is a magyarság fennmaradása szellemi és anyagi feltételeinek megvalósítására törekedett. Nekünk is arra kell törekednünk, hogy eleget tegyünk új államunkban is nemzeti fennmaradásunk követeléseinek. Az összetartás, az erők egyesítése, a viszonyokhoz nemzeti sajátosságunk megtartása melletti alkalmazkodás szüksége, folytonos szellemi és anyagi előhaladással a politikai érvényesülésben megszorított sajátos nemzeti életünknek mennél tökéletesebbé tétele az új viszonyok által megvont keretek között, önmegismerés és ernyedetlen munka magunk javítására, erkölcs és kötelességteljesítés, nemzeti érzés, de egyben felebaráti szeretet és mások megbecsülése és mindezek előtt és mindezek felett a fajunkért minden áldozatra- és munkarakészség, — nem mind megdönthetetlen helyességű iránymutatók-e magatartásunkra új helyzetünkben? Nem lehet kétségünk az iránt, hogy ezeket követve megálljuk helyünket új sorsfordulatunkban is és nem leszünk ítélve arra a lassú, szomorú elmúlásra, amit Széchenyi megmásíthatatlanul megírva látott a népek végzetkönyvében a viszonyokhoz, a kor követelményeihez alkalmazkodni nem tudókra.

Igazi nagy szellemek rendkívüliségét éppen az adja meg, hogy általános érvényű igazságokat tudnak adni mindenki számára. Széchenyinek nemcsak roppant széles látkörű, hanem

mély etikai gyökerű egész tanítása bővelkedik ilyen igazságokban. Ezek közt több olyan van, amelyeket nemcsak nekünk, másoknak is meg kellene szívlelni. Ő mondja, hogy a nemzetiséget nem lehet úgy rákenni az emberre, mint meszet a falra vagy mázat a fazéokra. Ő mondja, hogy amit megbecsülünk magunkban, becsüljük meg másokban is.

Mi a legnagyobb magyar intelmét meg akarjuk fogadni: nemzetiségünk fenntartása mellett alkalmazkodni akarunk az új viszonyokhoz, mert tudjuk, hogy csak nemzetiségünk és alkalmazkodásunk mellett lehet ez ősi földön továbbra is életünk. De engedjék meg nekünk ezt a nemzetiségünk fenntartása melletti alkalmazkodást. Engedjék meg nemcsak a Széchenytől is hirdetett örök igazság, hanem a multak tapasztalatain okulni akaró, az egész érdekét helyesen szem előtt tartó okosság nevében is. Mert népek életének századokon át kialakult adottságait ép úgy nem lehet megváltoztatni hatalmi szóval, amint nem lehet megparancsolni a hegyeknek és völgyeknek, hogy helyet cseréljenek és a vizeket arra kényszeríteni, hogy visszafelé folyjanak. Együtt élő népek csak úgy vehetik ki osztályrészüket a kultúra és civilizáció előbbrevitelére szolgáló általános emberi munkából, ha egyikök szabad életkifejtésének sincsenek hatalmi gátjai. Hogy ilyenek ne legyenek, szintén azoknak az örök igazságoknak sorába tartozik, amelyekre Széchenyi azt mondta, hogy semmiféle hatalom által el nem vitathatók.

(Felolvasatott az Erdélyi Irodalmi Társaságnak 1925. dec. 6-án tartott ünnepi közgyűlésén.)